

Grön humaniora – en inledning till fältet

CHRISTER NORDLUND är professor i idéhistoria med inriktning mot miljö- och vetenskaps-historia vid institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet. Han är verksam inom forskningsområdet "Vetenskaps-, teknik- och miljöstudier" och har medverkat i flera tvärvetenskapliga miljöprojekt, bland annat om alternativa drivmedel och hållbart skogsbruk. För närvarande arbetar han bl.a. med en studie om humanekologen och civilisationskritikern Bengt Hübendick.

Foto: Johan Gunsélius.

Välkommen till detta nummer av *Kulturella Perspektiv* som har "grön humaniora" som tema! Uttrycket grön humaniora är ett försök till översättning av engelskans *environmental humanities* och betyder med andra ord humanistisk eller humanvetenskaplig miljöforskning. Sådan forskning har förvisso bedrivits under ganska lång tid, både inom enskilda discipliner och i fler- och tvärvetenskapliga projekt och program. Men uttrycket står ändå för något nytt eller åtminstone en förhoppning om något nytt. Detta nya handlar både om forskningens innehåll och om humanisternas möjligheter att göra sig gällande inom miljövetenskapen i stort liksom i det vidare arbetet för att nå en mer hållbar och rättvis samhällsutveckling.

Att humanvetare har mycket att tillföra miljöforskningen och miljödebatten är en gammal sanning och egentligen uppenbart eftersom det vi vanligen kallar miljöproblem i hög grad är "samhällsproblem": de har uppstått på grund av hur människor och samhällen, politik och ekonomi, kunskap och teknik fungerar och växelverkar med varandra. Vilka förändringar i naturen som uppfattas som problem och inte, liksom hur problemen konceptualiseras och angrips (eller inte), är dessutom en fråga om kultur, normer, värderingar, inflytande och makt. För att förstå och hantera problemen krävs förståelse om hur naturen och ekosystemen förändras och reagerar men också om dessa i grunden mänskliga ting och den långsiktiga samhällsutveckling som de är del av, och det kan både humanister och samhällsvetare bidra med. För att lyckas behövs emellertid goda förutsättningar, liksom vilja och mod att ibland våga korsa vetenskapliga gränser eller på annat sätt utmana akademiska mönster.

Grön humaniora är inte en egen disciplin eller ett forskningsområde med ett bestämt teoretiskt, metodologiskt eller organisatoriskt ramverk. Liksom andra liknande beteckningar som tillkommit i vår tid – medicinsk humaniora, digital humaniora, urban humaniora – är det snarare ett samlingsnamn för vad som brukar benämnas postdisciplinär och integrativ forskning, i detta fall rörande miljö och miljörelaterade frågor och problem. Vanligt är också att betona, att grön humaniora är öppet för och rent av beroende av aktörer utanför det akademiska sammanhanget. Samverkan, för att använda ytterligare ett aktuellt uttryck, sker därför gärna med såväl konstnärer och journalister som museer och intresseorganisationer.

Som vetenskapligt fält betraktat har grön humaniora inte mer än några år på nacken. Men mycket har hänt under denna tid, som följt efter det misslyckade klimatmötet i Köpenhamn, COP 15, och då den offentliga miljödebatten har präglats av såväl klimatkrisen som teoribildningen kring Antropocen – den naturpåverkande människans tidsålder. Runt om i världen har forskare från olika humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen samlats i grupper, nätverk, centrumbildningar, institut och forskningsprogram för att utveckla och praktisera grön humaniora. Forskare i Australien var tidigt ute med att använda uttrycket och dess möjligheter och de följdes snart av liknande initiativ i Tyskland, Storbritannien, Nordamerika och Kina.

En sådan institutionell utveckling har ägt rum även i Sverige. Några exempel: Vid humanistiska fakulteten i Umeå finns sedan några år tillbaka en forskargrupp som kallas Umeå Studies in Science, Technology and Environment (USSTE),

och som använder uttrycket grön humaniora för att beskriva delar av sin verksamhet. En första kurs i grön humaniora på avancerad nivå, "The Anthropocene: A History of the World", gavs här 2015. På KTH finns ett Environmental Humanities Laboratory, som bedriver både forskning och forskarutbildning inom området. En Eco-Humanities Hub (ECO HUM) koordinerar forskning och utbildning i grön humaniora vid Mittuniversitetet. Så sent som hösten 2015 invigdes The Seed Box: An Environmental Humanities Collaboratory vid Linköpings universitet, en storskalig satsning på grön humaniora och samhällsvetenskap som stöds av landets främsta finansörer av miljöforskning, Mistra och Formas. Forskning och utbildning i grön humaniora bedrivs också vid universiteten i Göteborg, Lund, Stockholm och Uppsala och vid flera andra av landets lärosäten.

Arbetet inom grön humaniora har redan gett upphov till en rätt omfattande litteratur. Internationellt finns till och med särskilda vetenskapliga tidskrifter. Den första tidskriften, som kort och gott heter *Environmental Humanities*, grundades i Australien 2012. Året därpå startades i USA tidskriften *Resilience: A Journal of Environmental Humanities* och 2015 tillkom ytterligare en amerikansk tidskrift, kallad *Green Humanities*. Akademiska böcker ges ut och även en handbok för området är på gång att sammanställas. Svenska forskare har aktivt medverkat i dessa internationella publikationer, och deras verksamhet har också belysts av en internationell expertpanel på uppdrag av Mistra (2013). Däremot finns ännu inte mycket publicerat om grön humaniora på svenska. Behovet av en introducerande skrift på svenska uttrycktes redan i samband med konferensen "Environmental

Humanities”, som hölls i Sigtuna hösten 2011, men den tanken har som det verkar ännu inte förverkligats.

Det var mot den bakgrunden som jag för snart ett år sedan tog initiativ till föreliggande temanummer av *Kulturella Perspektiv*. Visserligen gör tidskriftens omfång att det bara är möjligt att nudda vid områdets fulla bredd. Min förhoppning är dock att de följande sidorna ska ge läsaren en värdefull inblick i vad grön humaniora kan vara och hur det vuxit fram. Som kompletterande läsning vill jag gärna rekommendera den fina artikelserien om miljö och humaniora, ”Den nya humanismen”, som *Dagens Nyheter* publicerade i samarbete med forskare vid KTH inför klimattoppmötet i Paris vintern 2015, liksom även *Tidskrift för genusvetenskap* kommande specialnummer, som även det har miljö som samlande tema.

*

Det första bidraget i detta nummer är skrivet av idéhistorikern Sverker Sörlin, som är professor i miljöhistoria vid KTH och en av grundarna av KTH Humanities Laboratory. Hans personligt hållna artikel, ”Grön humaniora – vad, när, varför och varthän?”, behandlar framväxten och etableringen av kunskapsområdet i Sverige och i viss mån även internationellt.

Sörlin beskriver grön humaniora som resultatet av två sammanhängande och ömsesidigt förstärkande processer: en ”evolutionär” och en ”symptomatisk”. Den förra syftar på den utveckling som ägt rum inom humaniora och samhällsvetenskap och handlar om tillkomsten av en rad miljöinriktade subdiscipliner (miljöhistoria, miljöarkeologi, miljöantropologi etc.) liksom diverse postdisciplinära inriktningar med mer eller mindre uttalade

normativa anspråk (genusstudier, postkoloniala studier, posthumaniora etc.). Den andra processen handlar om externa drivkrafter som har att göra med vår tids stora utmaningar, inte minst klimatkrisen. Detta har bland annat tagit sig uttryck i en ny forsknings- och kunskapspolitisk agenda, som uppmuntrat till problemorienterad och utmaningsdriven forskning, vetenskaplig integration och kunskapsproduktion inom ramen för nya transdisciplinära konstellationer. Grön humaniora kan på det viset ses som ett svar på ett behov i samhället. Detta eklektiska förhållande i kombination med stor policyrelevans gör området till ett dynamiskt kunskapsfält med framtiden för sig, samtidigt som det, som Sörlin uttrycker det, kräver debatt och diplomati för att nå sin fulla vetenskapliga och samhällsförändrande potential.

Efter Sörlins översikt följer tre fallstudier som exemplifierar olika typer av ämnen och problem som kan belysas och behandlas inom grön humaniora i den lilla skalan. Författarna kommer från olika akademiska miljöer och traditioner men förenas av ett intresse för miljöns mänskliga dimensioner: för människors föreställningar om, relationer till och ansvar för natur och miljö (inklusive andra människor). Alla kombinerar både historiska och samtidsinriktade perspektiv samtidigt som de också har tankar om framtiden och vad det innebär att leva i Antropocen.

Den första fallstudien heter ”Ekologisk läskunnighet och naturrelationernas abstraktion i Antropocen” och är skriven av Ebba Lisberg Jensen, som är humanekolog och verksam som lärare i miljövetenskap vid Malmö Högskola. Lisberg Jensens bidrag är en kulturkritisk diagnos i Adorno och Horkheimers efterföljd av

den urbaniserade människans förhållande till den fysiska naturen. Under större delen av mänsklighetens historia har kunskap om naturen varit sensuell, fysisk och konkret; sådan kunskap har varit en oundgänglig del av människors liv. I och med moderniseringen och urbaniseringen förändrades detta förhållande. Naturen blev något frikopplat från vardagen.

Enligt Lisberg Jensen har denna abstraktion successivt förstärkts av den moderna skolan, i synnerhet under de senaste decennierna. Dagens urbana unga människor inte bara saknar ett språk för att tala om naturens komponenter, de saknar dessutom kompetens för att kunna vistas i miljöer som inte är tillrättalagda. Utan att

romantisera det förflutna ställer Lisberg Jensen frågor om vilken betydelse denna utveckling har för vårt tänkande och vår relation till omgivningen. Är en fullständig distansering från naturens komponenter och processer, en total urbanisering, en konsekvens av Antropocen? Vad betyder det i så fall för våra liv, existentiellt och i ett långsiktigt överlevnadsperspektiv?

Den andra fallstudien har huvudrubriken "Gröna män?" och är författad av Martin Hultman. Hultman är lärare och forskare vid Tema Teknik och social förändring, Linköpings universitet, och även aktiv i den offentliga debatten om miljö och rättvisa. Inspirerad av forskning om förhållandet mellan genus och miljö argu-

Motiv från senaste klimatmötet COP 21 i Paris, 30 november–11 december 2015. Källa: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:COP_21_10.jpg?uselang=sv.

menterar Hultman för att det nu är hög tid att rikta ett större vetenskapligt intresse mot män som studieobjekt och kategori. Det är nämligen män som står för störst negativ miljöpåverkan, samtidigt som det är män som dominerar beslutsfattandet inom politik och näringsliv när det gäller hanteringen av de globala miljöutmaningarna.

Maskulinitet i sociologen Raewyn Connells mening kan i detta sammanhang fungera som ett analytiskt nyckelbegrepp. Utifrån sin egen och andras humanvetenskapliga forskning om miljö och politik i rika utvinningsberoende länder föreslår Hultman en uppdelning i tre olika typer av miljömaskuliniteter, conceptualiserade som "industrimodern", "ekomodern" respektive "ekologisk" maskulinitet. Hultman beskriver dessa konfigurationer med exempel – klimatskeptiker, miljöhjälten Arnold Schwarzenegger, ekoprenörer – men teoretiserar också deras koppling till antagonistiska diskurser om förhållandet mellan människa och natur. Det är en utmanande ansats som väcker tankar och inbjuder till vidare forskning på området.

Även den tredje fallstudien handlar om konkurrerande diskurser kring förhållandet mellan människor och natur. I artikeln "Från kolonisation till gruvexploatering" granskar språkvetaren Daniel Andersson och folkloristen Coppélie Cocq, båda vid Umeå universitet, olika nyttoperspektiv som kommit till uttryck rörande naturen i Sápmi, samernas traditionella bosättningsområde. Genom att jämföra motiven bakom dagens gruvexpansion med koloniseringen av lappmarken i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet visar de på både likheter och skillnader över tid vad gäller synen på markanvändning.

Under hela perioden har Sápmi fram-

ställt som en närmast ägarlös "skattkammare", som kan och bör exploateras. Men medan det tidigare främst var den svenska staten som bar upp denna diskurs är det idag snarare multinationella företag som gör det. En annan viktig skillnad är att dagens nyttodiskurs utmanas av en kritisk gruvmotståndsrörelse, som också är multinationell och som vet att dra nytta av konstnärliga gestaltningar och det nya medielandskapet för att nå ut med sitt budskap om hållbarhet och urfolksrättigheter. Humanistisk kunskap om detta komplexa förhållande är avgörande för att djupare förstå spänningen som i dag råder i Sápmi och som gör att det är lättare sagt än gjort att nå den samsyn och dialog som förväntas från politiskt håll.

Under rubriken "Antecknat" publiceras i detta nummer en kortessä av Martin Holmberg, som är läkare och docent i infektionssjukdomar vid Institutionen för medicinska vetenskaper, Uppsala universitet. Holmberg resonerar här kring den kulturella betydelsen av "ogräs" och problematiserar det ekologiska (och politiska) begreppet "främmande invasiv art" – även det ett ämne som passar temat grön humaniora.

Avslutningsvis uppmärksammar jag historikern och STS-forskaren Sabine Höhlers nya bok *Spaceship Earth in the Environmental Age, 1960–1990* (2015). Det är ett tankeväckande arbete om hur "rymdskeppet" blev en metafor för jordklotet och hur denna metafor påverkade och strukturerade miljödiskursen i västvärlden i slutet av det förra århundradet.

*

Tack till alla medverkande författare och till Humanistiska fakulteten, Umeå universitet, för ekonomiskt bidrag till utgivningen. Tack också till Roger Jacobsson

“Gryning i Antropocen”. Istället för lager av kalksten innehåller denna före detta gruva nu ett människoskapat lager av illegalt dumpade bildäck. Källa: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dawn_in_the_Anthropocene.jpg?uselang=sv.

och den övriga redaktionen för förtroendet att vara gästredaktör för detta fler-vetenskapliga nummer av *Kulturella Perspektiv*.

SUMMARY

Environmental Humanities
– an Introduction to the Field
(Grön humaniora – en inledning till fältet)

Environmental humanities is a dynamic and rapidly growing post-disciplinary field of scholarship that brings together scholars, practices and theoretical perspectives from the humanities, social sciences and the fine arts. It analyses, explores and tackles questions related to the environment and all kinds of environmental problems, and it may thus be understood as a concerted response to the pressing environmental challenges of our time.

This article gives a brief introduction to the field and the various ways it has been promoted and institutionalized in Sweden and abroad. It also introduces the articles in the present issue, written by the researchers Sverker Sörlin, Ebba Lisberg Jensen, Martin Hultman, Coppélie Cocq and Daniel Andersson, as well as a short essay and a review. Taken together, these texts represent one of the first publications on environmental humanities and its development, published in Swedish.

Keywords: environmental humanities, post-disciplinary studies, environmental challenges, Anthropocene.

Christer Nordlund is professor of History of Science and Ideas at the Department of Historical, Philosophical and Religious Studies, and coordinator of the interdisciplinary group “Umeå Studies in Science, Technology and Environment” (USSTE), which is developing teaching and research in environmental humanities, Umeå University, Umeå, Sweden.